

ОЗДОБИ УКРАЇНСЬКОГО КОРОВАЮ: ТИПИ, ХУДОЖНІ ОЗНАКИ, СИМВОЛІКА

Головний весільний хліб українців коровай при вагомому символічному значенні та розмаїтті функцій має визначену форму та систему оздоблення. Декоративні елементи, що містяться у верхньому шарі короваю, вирізняється неоднорідністю й поділяються на пластичні елементи, які виліплюють з тіста і накладають на коровай перед випіканням, та елементи, якими прикрашають коровай після випікання.

В опублікованій у попередньому числі наукового збірника статті розглядалися форма короваю, типи пластичних елементів та принцип компонування їх на поверхні [14, 37–46]. Запропонована стаття є продовженням вивчення художньої виразності українського короваю й висвітлює особливості елементів, якими прикрашають коровай після випікання. Всі ці елементи творять викінчений об'ємно-просторовий образ короваю.

У весільній обрядовості ця завершальна дія приготування короваю називається “убирання”, “рядіння”, “одягання”, “вбрання”, “маяння” короваю, а самі елементи, оскільки вони попри певне символічне значення акцентують художню виразність, доцільно назвати оздобами.

У більшості місцевостей центральної частини України коровай прикрашали у той день, коли його випікали, переважно у суботу ввечері: коровай молодого вбирали коровайниці, а коровай молоді “дружечки” — дівчата, які після запросин на весілля сходилися до молоді плести віночки, прибирати гільце та коровай [7, 42; 24, 86]. У західній частині України коровай найчастіше прикрашали у день шлюбу: рано перед тим,

як молоді мали вирушати до церкви, сходяться до молодого свашки, староста, родина [19, 85] після вінчання перед вечором, коли молодий збирався до молодої [25, 112-113; 23, 113], „насамперед приберают старосціни коровай” [25, 113].

До найпоширеніших оздоб українського короваю належать рослини, основними серед яких є калина та барвінок. Їхнє використання в оздобленні короваю стверджують не лише конкретні реалії, а й весільні пісні: *“На долину, свашенько, на долину, Та по тую червону ю калину, Та по той хрещатий барвінок, Уберемо коровай як вінок”* [11, 123]. *“Красний коровай, красний, Як місяченько ясний, Краснейко смо го ввили Й калинков намаєли, Бисмо ся похвалили, Наш коровай на столі, То нам буде на славі”* (с. Гвіздець Турчанського повіту) [19, 85]. *“Стелися барвіночку, До нашого будиночку, Ми будемо тебе рвати, Коровай убирати. Короваю-раю, Я ж тебе убираю В калинові ягідочки, В барвінкові листочки, У червоні квіти, Щоб любились діти”* (с. Хижинці Вінницького р-ну Вінницької обл.) [36, 49]. Якщо барвінок був зелений круглий рік, то калина красувалася червоними кетягами з пізнього літа до ранньої весни. Як відомо, в Україні весілля справляли найчастіше восени, коли закінчувалася робота на полі, або в час „м’ясиць”, тому дістати калину в такий час було не складно. Коли ж весілля святкували весною, замість ягід калини використовували її цвіт. Барвінок іноді поєднували або замінювали гілочками вічнозелених рослин “розмарина” (аспарагуса) (південно-західна частина Поділля [1, 304], південно-східна частина Волині [4, 3]), мирту, а з другої половини ХХ ст. “букшпану” (самшиту), рідше туї (Тернопільська, Львівська обл.) [4, 5].

Крім калини та барвінку весільний коровай прикрашали: садовими квітами, зокрема айстрами (с. Рудня-Калинівка Народицького р-ну Житомирської обл.) [27, 135] — *“Чути, коровай, чути, Як ми маємо бути, Надовкола садовина, Всередині цвіт-калина, Надовкола калинонька Усередині перепілонька”* (с. Бокиївка Химівці Чорно-Острівського р-ну Проскурівської округи, тепер Волочиський р-н Хмельницької обл.) [3, 70]; м’ятою, рутою, васильками (Поділля) [1, 304], “в барвінок, у смеречину та ко-

лючі бодяки” (Доброгостов Дрогобицького повіту) [23, 113] — “*Я коровай місила Три зілі ложила, Одне зіля — м’ята, А другеє — рута, А третєє — квіти, Щоб любилися діти*” (с. Дзюньків Плисківського р-ну Бердичівської округи, тепер Погребищенський р-н Вінницької обл.) [1, 304]; “помежи фіглики [пластичні елементи з тіста. — Л.Г.] запихають зіле”, (правобережне перемишльське Надсяння) [25, 113]. На Бойківщині в оздобленні короваю використовували овес (Скалатський повіт) [21, 83]. Коровай прикрашали також штучними квітами, які виготовляли з паперу, тканини і фольги.

Компонування на поверхні короваю рослин визначається його формою й мотивується обрядовим контекстом. Калину на коровай клали кетягами, а з барвінку виплітали вінок, яким його оперізували — “*Короваю, мій раю, Я ж тебе убіраю, Да у коло да укачаний, Да й у коло да ізверчаний, В середині да з шишечкою*” (с. Мелені Коростенський р-н Житомирської обл.) [28, 135]. Вінок плели з вівса і клали поверх короваю [21, 83], а також з “розмарина” та мирта. Гілочки “букшпана” і туї втикали рівномірно по всій площині короваю.

Окремо калину з барвінком клали у центрі короваю. На Бойківщині кетяги калини втикали поміж чотирма раменами хреста, який утворювали, перев’язавши коровай купленою гостями у присутньої на весіллі дівчини стрічкою (с. Гвіздець Турчанського повіту) [19, 85].

Ще одним типом прикрас весільного хліба були “прапорці — зроблені з довгеньких паличок короговики з різнобарвного паперу” [24, 86; 10, 60, 66]. Використовували щонайменше шістнадцять і більше таких прапорців (с. Землянка Глухівського повіту на Чернігівщині).

В деяких місцевостях Бойківщини посередині короваю прилаштовували на патичку яблуко (Доброгостов Дрогобицького повіту) [23, 113]. Яблуками прикрашали коровай також на Лемківщині [41].

Частіше в коровай застромлювали гілку хвойного або листяного, переважно, фруктового дерева, внаслідок чого коровай набував вертикально орієнтованої структури, що

виявляється різноманітністю варіантів: “... в середину запинають ризгу трикінцеву, котрої каждая галузка вівсом, барвінком і іншим зільом обвита, а на кождим кінці “має” ябко запханое” (правобережне перемишльське Надсяння)[25, 113]; “...украшують “різкою”; се трираменна галузка, оплетена зеленою, та кольоровим папером, а на верх вкладають яблота” [21, 83]. Гілки, які запихають у короваї, також обвивають довкола смужкою тіста з нарізаними з одного боку зубцями, окремо випікають, а тоді прикрашають. Обвиті тістом й випечені гілки називають: “стоячки” (с. Мшанець Старосамбірського повіту) [15, 10]; “теренки” (с. Далешів Городенського повіту) [13, 7]; так само, як і наявні зверху на короваї пластичні елементи, — “шишки”, іноді “вілочки” (Сарненський, Дубровицький, Костопільський р-ни Рівненської обл., Олевський р-ни Житомирської обл.) [28, 130; 37, 47].

Для “стоячок” беруть дванадцять гілок з подвійним розгалуженням — “росошок, як би маленькі вила” [15, 10]. “Теренок” роблять дві з черешневих або вишневих галузок з потрійними відростками. Гілок-“шишок” переважно буває три, проте у деяких місцевостях їхнє число, зберігаючи непарність, співвідноситься з кількістю найближчих родичів. Вони із хвойних — сосна (Олевський р-н Житомирської обл.), листяних — берега, явір, верба (Сарненський, Дубровицький р-ни Рівненської обл.), плодових (Костопільський р-н, с. Крупове Дубровицького району Рівненської обл.) дерев. Головна гілка — “старша шишка”, “квітка”, “вбирана сосна” має потрійне розгалуження (с. Федорівка Сарненський р-н, Крупове, Кураш Дубровицький р-н Рівненської обл.) [28, 131].

В інших місцевостях гілка — “гільце”, “їльце”, “вільце”, “дерець”, “різка”, “вітка”, “хвойка”, “сосонка”, “ялина” тощо, яку прибирають одночасно з короваєм, також функціонально і змістово пов’язана з хлібом — гілку ставлять у хліб, паляницю, калач, посудину з житом [8, 63].

Принцип розташування гілок на короваї, поєднання їх з іншими елементами оздоблення поглиблюють символічний зміст короваю й суголосні народному баченню краси. Гілки

компонують ближче до середини короваю: одну розташовують у центрі, три — на однаковій віддалі довкола центра, більше — рівномірно по поверхні короваю [26; 30]. Водночас вони є оздобою і основою для навішування інших прикрас. Крім рослин, аналогічних з тими, які кладуть безпосередньо на коровай, для прикрашання гілок використовують стрічки і квіти з тканини, нитки, пір'я тощо. З початком ХХ ст. в оздобленні весільного вінка [35, 169; 18, 98], “значків” для дружок, дружбів (бояр) та інших весільних чинів, та, зокрема, у прикрашанні короваю набирають популярності квіти з паперу та фольги. Наприклад, паперову квітку “мачок” для прибирання “гільця” виготовляли з накладених один на другий і зшитих ниткою чотирьох різнокольорових — білого, червоного, голубого, зеленого кружечків-“кружалок” різного діаметру та з нарізаними по краю зубчиками [20, 86]. Появу квітів з паперу та фольги слід сприймати як певну закономірність, пов'язану з широким застосуванням паперових витинанок у декоруванні внутрішнього простору житла [34, 27–28]. Згодом ці нові естетичні реалії відобразилися у фольклорі, наприклад, у пісенних рядках: “*Як ми гілечко зивали, То з трьох сіл папери збирали*” [31, 60; 29, 79] звичне зілля замінено папером.

Квіти і пір'я прив'язують до гілок. Стрічками й нитками обмотують гілки, переважно залишаючи вільноспадаючі кінці, а також обвивають “гільце”. В описі весілля початку ХХ ст. П. Литвинова-Бартош, зокрема, зазначає, що “вільце-сосонку”, прибране калиною, барвінком, житніми колосками, васильками, паперовими квітами, золоченими папірцями, “перев'язують і перепутують червоною лентою, переплітають червоними вовночками, торочками, нитками так що вільце стає немов великим гніздом” [24, 102].

На верхівки гілок застромлюють фігурки пташок з тіста (Львівська, Тернопільська обл., Підляшшя, Холмщина). З другої половини ХХ ст. для надання більшої натуралістичності образам птахів, зокрема, голубам їхні крила та хвости позначають справжнім пір'ям.

Протягом ХХ ст. вертикально орієнтована структура короваю

набуває розвитку, що головним чином зумовлено поступовою зміною функційних акцентів у весільному обряді з магічних на ігрові, естетично-розважальні [31, 66; 8, 150-151, 166]. На гілки чіпляють й зумисне виготовлені оздоби — “трепетухи”, які мають вигляд довгих гірлянд з ритмічно нанизаними соломинками однакового розміру і різнокольоровими паперовими квадратиками чи кружечками. Ці навиті на гілки прикраси тріпотять на вітрі, від чого й походить їхня назва [28, 129; 40, 290] (с. Кричильськ Сарненського р-ну Рівненської обл.). Подібними до них є гірлянди з нанизаних на нитку кульок або валиків із тіста, які своїм виглядом нагадують намисто (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.) [26]. Ними прикрашають не тільки застромлені в коровай галузки, а й розташовують їх на поверхні короваю, поєднуючи у центральньо-осьові композиції. Іноді елементи з тіста нанизують на гнучкий дріт й складають півдугами довкола короваю так, що зверху композиція скидається на квітку [26; 30]. Особливо виразно вертикальна структура проглядається на короваях, що складені з двох і більше окремо випечених хлібів.

Для прибирання короваю використовуються також деякі предмети. Зокрема, на коровай кладуть дві ложки, зв'язані червоною ниткою або стрічкою (Бережанський р-н Тернопільської обл., Городенківський р-н Івано-Франківської обл., Романівський р-н Житомирської обл.) [4, 12]; “у молоді на коровай кладуть дві ложки” (Гадяцький повіт Полтавської губ.) [16, 123].

На коровай кладуть гроші. Етнографічні факти початку ХХ ст. засвідчують: “запахают у нього грейцарі: запнут на штири колеса, а на п'ятий дишель, по кілько їм заходить”, запинає староста” (с. Гвіздець Турчанського повіту) [19, 85].

На Житомирщині на коровай ставили чотири звитих до купи свічки. Це стверджується й у піснях: “*Ой я свічу сучу, Трьохзіллячко кличу, Дробчастие квіти, Щоб любилися діти. Щоб любилися, милувалися, Да щоб люди дивувалися*”, або: “*Ой пчолки, пчолочки, Полетіть в островочки, Принесіте воскечку, Галюні на свічечку*” [11, 224]. Свічкою увінчувався верхній край кожної “шишки”-гілки [28, 130].

У творенні цільного пластично-просторового образу короваю певна смислова й естетична функція відводиться тканині: “... виймають з печи коровай обгортають його навкруги рушником (підперезують) і кладуть на стіл” [24, 86]; “... готовий коровай обв’язували рушником (с. Чемериське Барського р-ну Вінницької обл., с. Пеньки Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл., с. Вілія Шумського р-ну Тернопільської обл.), червоним або зеленим поясом (с. Михайлівка Бершадського р-ну Вінницької обл.)” [1, 303]; обв’язували навхрест стрічкою (с. Гвіздець Турчанського повіту) [19, 85]; “... весь коровай обвивають білим рантухом” [23, 113]. В окремих селах українсько-російського пограниччя коровай ставили на столі, обв’язували двома рушниками, а над ним укріплювали дві дуги, оббиті червоними стрічками, листям барвінку, колосками [2, 80].

Прибраний коровай клали на застелене скатертиною віко хлібної діжі і заносили до комори — “*Запрегаймо, запрегаймо воли та корови, Та повезем, та повезем коровай до комори*” (с. Базар Народицького р-ну Житомирської обл.) [27, 301].

Рослини та предмети, які використовувались для прибирання короваю, у традиційних уявленнях мають алегоричне значення. Барвінок українці шанують за його красу і морозостійкість. Прикрашаючи коровай барвінком співають: “*Бодай же си той ліс розвив, Що нам таке зілля зродив, Що в зимі не вмерзає, Що в літі не всихає, Що в зимі зелененьке, А на весні голубеньке*” [8, 58]. У піснях барвінок часто означається як хрещатий, оскільки росте розстилаючись в усі боки, навхрест. З цього огляду істотним видається застосування барвінку у весільному обряді, як й інших обрядах “переходу” (перехрестя?) з одного стану життя до іншого — родильному та поховальному [22, 64–65]. Вічнозелений барвінок вважається символом доброго життя, довгої молодості, безсмертя людської душі. За іншими джерелами, барвінок пов’язується з поняттями прихильність, любов [24, 94, 100]; “*аби му [нареченому.— Л.Г.] була мила*” [13, 13]. У народній поезії барвінок виступає постійним символом шлюбу [22, 65]. У весільному ритуалі його використовують не лише як прикрасу для короваю і деревця. З барвінку виготовляли

букети для весільних гостей, він був основним компонентом у вінку нареченої. Водночас мотив “барвінок” є одним з найпоширеніших в орнаментальній творчості українців [33, 176].

Калина символізує дівочу цноту, кохання, вірність. У такому ж символічному контексті калина часто зустрічається в народних піснях слов'ян [22, 72–75]. За народними уявленнями “барвінок для життя доброго, а калина — чесність” (с. Буки Малинський р-н Житомирської обл.). З незайманістю асоціюються й квіти — “Калина і цвіти на короваї означали, що молода не почепана” (с. Будю-Вороб'ї Малинський р-н Житомирської обл.). В деяких місцевостях символом чесності виступав також і барвінок. Вінок з нього після ділення короваю “заносили у хлів, щоб худоба велася” (с. Іванівка Малинський р-н Житомирської обл.) [28, 135].

Символічним змістом наділяються й інші рослини, якими прибирають коровай: ласкавець означає привітність, безсмертник — вічність, рута — здоров'я, васильки — набожність. Рослини деколи поєднували по двоє, що також має алегоричний контекст: калину з хмелем — “як хміль в'ється на калину, так щоб і парубок з дівчиною” [24, 86], житній колос з тмином, барвінок з рутою, васильок з ласкавцем. Рослини мають також інше смислове навантаження, пов'язане з їхніми ботанічними особливостями, — “васильок, аби му [нареченому.— Л.Г.] все пахла” [13, 13].

Подібні емблематичні значення ці рослини мають і в народній поезії: рута означає дівочтво і моральність [22, 62–64], васильки — святість і чистоту [22, 66–67], хміль — волочіння, відвагу, мужність [22, 67].

Колос, колосся, що скупчує вегетативну силу хлібних злаків, за народними уявленнями є знаком плодючості, багатства, щастя [39, 552; 24, 86] — “колоски, аби їм було жите” [13, 13].

Зелені злаки, зокрема, овес, яким прикрашали гілки-“шишки”, символізують життєву енергію, що виявляється стадією дозрівання, а також їхнім кольором [28, 130]. Інколи, щоб зберегти зелений колір, злаки засушували.

Як зазначав О.Потебня, яблуко у слов'ян було подарунком

на знак кохання [32, 47]. У піснях яблуко співвідноситься з гостинцем, а яблуко, подароване коханим, має зваблivi власливостi [22, 87].

Двi зв'язанi червоною ниткою ложки, якi клали на коровай, символiзують нерозривнiсть шлюбу [4, 3].

Свiчка в селянськiй хатi була не лише необхідним засобом для освiтлення помешкання. Свiтло свiчки вважалося продовженням свiтла сонця в оселi. Вiдповiдно й наявнiсть свiчки на "гiльцi" надiляла його солярною символiкою — *"Зелена йолонька, зелена, в лесе стояла, шумiла, а як на столе стала, то засеяла"* (с.Обсiч Рокитнiвського р-ну Рiвненської обл.) [28, 130].

Истотну роль в убраннi короваю вiдiграла кольорова символiка. Переважаючим кольором, зокрема, квіток є червоний та рожевий: *"Короваю-раю, я ж тебе ubираю В рожевiй квіти, щоб любилися діти"* (с. Яцковичi Монастирищенського р-ну) [1, 304]; *"Короваю-раю, Я ж тебе ubираю В калиновi ягідочки, В барвiнковi листочки, У червонi квіти, Щоб любились діти"* (с. Хижинцi Винницького р-ну Винницької обл.) [36, 49].

У символiцi слов'ян червоний — колiр життя, сонця, плодючостi, здоров'я [6, 647]. Червоний колiр стиглих ягід калини виступає вiдображенням дiвочої краси. Водночас бiлизна кольору її квітів асоцiюється з незайманiстю [22, 72].

Зелений колiр вiдповiдно до асоцiацiй з кольором рослинностi є символом життєвої сили, вiдродження, мiнливостi, незрiлостi (молодостi) [5, 305–306] й у весiльнiй обрядовостi надiляється продукуючими та захисними властивостями.

Жовтий колiр в народних уявленнях має переважно негативну оцiнку [38, 202]. У весiльному обрядi неприпустимiсть жовтого зумовлюється асоцiативною пов'язанiстю з розлукою, що, головнo, стосується квітів, стрiчки, якою оперiзують коровай. Водночас жовтий колiр є кольором вогню, сонця, верхнього свiту, а також поряд з червоним виступає замiнником золота. Позитивне сприйняття жовтого кольору вiдображає весiльна пiсня: *"То нам ся красни вдав! Пiдошва єму желiзна, Обручи єму сребрний, А на вершочку жовти цвіт: Славни наш коровай на весь свiт!"* (правобережне перемишльське Надсяння) [25, 62]. На

користь зв'язку з вогнем рослин з жовтими квітами, зокрема, кмину піскового, який використовувався в оздобленні “гільця”, свідчить його локальна назва — “громничник”, що походить від слова “грім” (с. Мульчиці Володимир-Волинського р-ну Рівненської обл.) [28, 151].

Окрему увагу звертає оздоблення “гільця” обвиванням нитками, стрічками, що робить його схожим на гніздо. “Мабуть “вільце”, як зазначає П. Литвинова-Бартош, і служить ознакою гнізда — “кубелечка”, що ладять собі молоді” [24, 102]. В образно-символічному мисленні українців поняттям “гніздо” означається родина, домашнє вогнище. Відповідно “виття гнізда” асоціюється зі шлюбом, влаштуванням сімейного життя. У ширшому розумінні гніздо птаха — знак окультуреного (облаштованого) простору, на протилежність хаосу знак космосу, що особливо виразно простежується у колядках, які передають картину створення світу. В українському весільному обряді унаочнена обрядовим обвиванням “гільця” тема “виття гнізда” розгортається у піснях: “...*На тій стіні маківочка, на маківочці — ластівочка. Звила гніздечко з чорного шовку, а червоним обвила. Вивела дітки однолітки...*” [31, 47].

Ділення короваю відбувається в символічній єдності з його оздобами: “Як дружба коровай кладе на столі, обдерають з него дівчата, за столом сідаючи, ябка і зіле” [25, 124]. З короваем ділять також “гільце” — “*Дружко коровай несе І вілечком трясє, Хоч трясє, не трясє, На стіл коровай неси*” [20, 93]. У селах рівненської частини Полісся обвитими тістом й випеченими гілками-“шишками” одночасно з короваем “обсилають” найбільшчю рідню (с. Федорівка Сарненський р-н, Крупове, Кураш Дубровицький р-н Рівненської обл.). Головну гілку з потрійним розгалуженням — “старшу шишку”, “квітку”, “вбирану сосну” після весілля залишають на горищі у хаті, де будуть жити молоді [28, 130–131]. Так само для близьких родичів у кусник короваю вкладають “стоячки” [15, 23].

Таким чином, серед оздоб, якими прибирають коровай після випікання, виділяються:

- 1) елементи рослинного походження (гілки, листя, квіти, плоди

рослин);

2) елементи тваринного походження (пір'я);

3) елементи предметного світу (стрічки, рушники, ложки, свічки);

4) спеціально виготовлені елементи (квіти, прапорці, стрічки з паперу, фольги, тканини).

Протягом кінця XIX – початку XIX ст. типи оздоб короваю, втримуючись в основі незмінними, урізноманітнювалися. Найстійкішими серед них виявилися калина і барвінок, що водночас належать до найпоширеніших оздоб весільного хліба й загалом весільних рослинних символів українців, а також білорусів та поляків. На початку XX ст. в оздобленні короваю з'явилися штучні квіти з тканини, паперу, фольги, які поступово замінили природні. З другої половини XX ст. у руслі тенденції до натуралістичного трактування фігурок нареченої, нареченого та інших весільних чинів, а також птахів, квіток, які формувалися й випікалися з тіста [14, 41], застосування додаткових матеріалів — пір'я, тканини, паперу, фольги спрямувалось на поглиблення реалістичності зображень.

Податливість до змін простежується у компоюванні оздоб на коровайі. Ці зміни відбуваються у бік посилення декоративності, що стало загальною лінією розвитку декоративно-ужиткового мистецтва у XX ст. Насамперед збільшилася кількість оздоб. Активного побутування набули розкішні вертикально орієнтовані композиції, зокрема, виконані на коровах, які складені з двох і більше хлібів. Завдяки комунікативним засобам вони поширюються за межі ареалу появи, набуваючи певних локальних ознак.

У контексті модифікації весільного обряду, головним чином у зв'язку зі змінами функційних акцентів з магічних на ігрові, естетично-розважальні, певних змін зазнала й символіка оздоблення. Постійним залишилося сприйняття барвінку і калини, позаяк асоціативний зв'язок їх з означуваним поняттям є прозорим, зрозумілим і логічно вмотивованим у середовищі існування.

Попри певні трансформації оздоби короваю виступають

символами багатства, плідності, молодості, подружньої вірності, любові. Поглиблюючи обрядовий зміст, водночас елементи рослинного, тваринного походження, предметного світу та спеціально виготовлені довершують вишукану пластичність українського весільного короваю, надають йому особливої художньої виразності.

1. *Артох Л.Ф.* Святкова й обрядова їжа // Поділля. Історико-етнографічне дослідження.— Київ, 1994.
2. *Артох Л.Ф.* Весільне печиво українців і росіян // Народна творчість та етнографія.— 1979.— № 5.
3. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології Національної Академії наук України.— Ф. 1-7.— Од. зб. 734.
4. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України.— Ф. 3.— Оп. 2.— Спр. 338.— Зош. 4.
5. *Белова О.В.* Зеленый цвет // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого: В 5-ти т.— Москва, 1999.— Т. 2.
6. *Белова О.В.* Красный цвет // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого: В 5-ти т.— Москва, 1999.— Т. 2.
7. *Борисенко В.К.* Форми побутування весільного короваю // Народна творчість та етнографія.— 1981.— № 5
8. *Борисенко В.К.* Весільні звичаї та обряди на Україні.— Київ, 1983.
9. *Борисенко В.К.* Обряди життєвого циклу людини // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження.— Київ, 1997.
10. *Брижко М.* Весілля в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1919.— Т. 19-20.
11. Весільні пісні: У 2 кн. / Упоряд, прим. М. М. Шубравської.— Київ, 1982.— Кн. 2.
12. *Войтюк Л.* Коровайний обряд на Поліссі // Народна творчість та етнографія.— 2004.— №3.
13. *Волошинський І.* Весіле в Далешеві, Городенського повіту // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1919.— Т. 19-20.
14. *Герус Л.* Український коровай: форма, типи і стилістичні особливості пластичних елементів // Мистецтвознавство '06: Науковий збірник.— Львів, 2006.
15. *Гнатюк В.* Бойківське весілля в Мшанці (Старосамбірського повіта) // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1908.— Т. 10.
16. *Гриша О.* Весілля у Гадяцькому повіті у Полтавщині // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1899.— Т. 1.
17. *Гура А. В., Усачева В. В.* Барвінок // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого: В 5-ти т.— Москва, 1999.— Т. 2.
18. *Здоровега Н. І.* Нариси народної весільної обрядовості на Україні.— Київ, 1974.
19. *Кміт Ю.* Бойківське весіле у Гвіздці (Турчанського повіту) // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1908.— Т. 10.
20. *Коламіщанко П.* Весіле в селі Прохорах Борзенського повіту Чернігівської губ. // Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1919.— Т. 19-20.
21. *Коненко П.* Народна пожива у Скалатському повіті // Матеріали до української

- етнології.— Львів, 1918.— Т. 18.
22. *Костомаров М.* Слов'янська міфологія. Вибрані праці.— Київ, 1994.
 23. *Левинський В.* Бойківське весілля в Доброгостіві (Дрогобицького повіту) // *Матеріали до українсько-руської етнології.*— Львів, 1908.— Т. 10.
 24. *Литвинова-Бартош П.* Весільні обряди і звичаї у селі Землянка Глухівського повіту у Чернігівщині // *Матеріали до українсько-руської етнології.*— Львів, 1900.— Т. 3.
 25. *Лозинський Й.І.* Українське весілля.— Київ, 1992.
 26. Народний музей хліба Покрови Пресвятої Богородиці. Львів. Експозиція.
 27. *Несен І.І.* Весільний обряд: традиційна структура // *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження.*— Вип. 3. У межириччі Ужа і Тетерева 1996.— Львів, 2003.
 28. *Несен І.І.* Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина XIX – XX ст.).— Київ, 2005.
 29. *Мишанич С.В.* Пісенна культура радянського села (на матеріалах с. Погребище Вінницької області. 1920–70 рр.).— Київ, 1977.
 30. Музей хліба. Київ. Експозиція.
 31. *Пастух Н.* Зміни в символіці сучасної весільної обрядової пісенності українців // *Народознавчі зошити.*— 2004.— №. 1–2.
 32. *Потебня А.А.* О мифическом значении некоторых обрядов и поверий.— М., 1885.
 33. *Селівачов М.Р.* Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія).— Київ, 2005.
 34. *Станкевич М.С.* Українські витинанки.— Київ, 1986.
 35. *Стельмаишук Г.Г.* Традиційні головні убори українців.— Київ, 1993.
 36. *Творун С.О.* Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля.— Вінниця, 2006.
 37. *Тишкевич Р.* Весільні обряди на Сарненщині // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний.* Збірник наукових праць.— Луцьк, 2007.— Вип. 24.
 38. *Усачева В.В.* Желтый цвет // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого: В 5-ти т.*— Москва, 1999.— Т. 2.
 39. *Усачева В.В.* Колос // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого: В 5-ти т.*— Москва, 1999.— Т. 2.
 40. *Dworakowski S.* Obrzędy weselne w Niemowiczach (powiat Sarneński) // *Rocznik Wolyński.*— Równe, 1939.— Т. 8.
 41. Записано 1 грудня 2008 р. від Марії Горбаль 1953 р. н., жительки м. Львова.

Ludmyla Gerus

Ph.D. in Art Studies,
The Ethnology Institute, NASU

Ornamentation of Ukrainian Korovai Bread: Types, Artistic Expressiveness and Symbolism

The article deals with ornamentation of Ukrainian Korovai bread laid upon loaves after the baking of ones. Under consideration are put some elements of floral origin (twigs, leaves, flowers,

fruits of growth) as well as those of animal (feather), elements of objective world (bands, towels, spoons, candles) and especially produced elements (flowers, bands cut of paper, foil or silk). Symbolism of decorations is being analyzed. Changes in ordering and composition of decorations upon Korovais and in symbolic conceptualization of ones through the late XIX to early XX cc. are being traced in this study.